

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В ПРАКТИКЕ НЮРНБЕРГСКОГО ТРИБУНАЛА

Тарасов О.В.

Статья посвящена персонологическому обоснованию международной правосубъектности человека на примере деятельности Международного военного трибунала, заседавшего в Нюрнберге. Показано, что в выступлениях Главных обвинителей и Приговоре трибунала четко прослеживается признание физического лица субъектом международного права.

Ключевые слова: правовое лицо, персонативная правовая форма, международная правосубъектность, международно-правовая персонология, человек как субъект международного права.

INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY OF HUMAN IN PRACTICE OF NURMBERG TRIBUNAL

Tarasov O.V.

The article is devoted to personological rational of International legal personality of human being on the example of the activity of International Military Tribunal which met at Nuremberg. It is shown that in the speeches of the Chief Prosecutor and Judgment of the Tribunal can clearly be seen the recognition of individual (human) as a subject of International law.

Key words: legal person, «personative» legal form, international legal personality, international legal personology, human as subject of International Law.

Надійшла до редакції 17.03.2011 р.

УДК 341. 231: 340. 15

О.М. Сіваш, канд. юрид. наук
*Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого», м. Харків*

ПИТАННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ В АКТАХ ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І СВЯЩЕННОГО СОЮЗУ

Правова категорія «державний суверенітет» з часів появи й до сьогодення не втрачає своєї актуальності. Оскільки суверенітет є фундаментальним поняттям міжнародного права, на-

вколо нього постійно ведеться наукова полеміка. Сучасні його дослідження представлені в роботах І.В. Ігнатенка, С.В. Черніченка, М.І. Грачова, О.О. Моїсєєва та ін. В умовах постійно

зростаючої взаємозалежності держав дискутується питання про майбутнє поняття «державний суверенітет». Пошуки відповіді на нього вимагають знання еволюції ідеї останнього. Метою даної статті є звернення до історичних подій, що найбільше вплинули на його ідею в XIX ст. і з'ясування характеру цього впливу. Її новизна полягає в порівняльному аналізі ідей суверенітету, закріплених в документах Французької революції й актах Священного союзу.

М. О. Баймуратов підкреслює: «Французька революція, війни Наполеона, а також Віденський конгрес і утворення Священного союзу, що відбулися за ним, вплинули на розвиток міжнародного права» [1, с. 65]. Ці історичні події, що мали різний характер, найбільше вплинули на розвиток концепції цього поняття в XIX ст. Так, Велика французька революція 1789 р., будучи подією національного характеру, мала справді міжнародне значення. Акти, прийняті в даний період, містили принципи, на яких повинні були будуватися міжнародні відносини Французької республіки з іншими націями і які не отримали тоді визнання, а, навпаки, викликали жорсткі контрзаходи з боку монарших дворів Європи. Як справедливо зазначає М. В. Буроменський, «політична кон'юнктура дикту-

вала провідним європейським монархіям активну антифранцузьку позицію, оскільки саме у Франції новий лад найвідвертіше декларував свої принципи, відкрито протиставляючи їх колишній системі» [2, с. 74]. Наслідком такої позиції стала друга подія, що вже мала міжнародний характер, – Віденський конгрес 1815 р. Як зазначає А. І. Дмитрієв, цей конгрес мав історичне значення для суверенітету держав у Європі аж до початку XX ст. [3, с. 191]. У його документах знайшов закріплення принцип легітимізму, згідно з яким єдиною законною визнавалася лише монархічна форма правління, що склалася історично. Держави, в яких шляхом революції була скинута монархія, не визнавалися суб'єктами міжнародного права. Тоді ж задля забезпечення реалізації вказаного принципу було створено Священний союз.

Французька революція, як і будь-який внутрішній державний переворот, була спрямована на перерозподіл влади в державі. Проте ця національна подія мала європейський резонанс через те, що ключовою її ідеєю стала ідеологія національного суверенітету. Остання була сприйнята вороже співтовариством європейських держав, побудованим на монархічних підвалинах. У збереженні

монархічної форми правління вбачалася гарантія стабільності міжнародних відносин.

Проте в дійсності сам по собі принцип суверенітету нації не загрожував існуючій системі міжнародних відносин, що мала за підґрунття принцип державного суверенітету. Згідно з ідеєю суверенітету нації змінювалося його джерело, але не його смисл. Зміна джерела передбачала, що держава перестає бути річчю монарха, стає національною і з того часу перебуває на службі нації. У міжнародних же відносинах держава-нація залишається тією ж суверенною державою з правовим положенням, що впливало із цього. Іншими словами, хоча джерело суверенітету змінилось, однак будь-то монарх (як і раніше) або нація він все одно передбачав, що над сувереном немає ніякої вищої влади. Як зазначав В. П. Даневський, «Французька революція замінила поклоніння абсолютній монархічній владі ... поклонінням ідеї народного суверенітету (верховенства), в якому покоїлася вся державна влада, всі права на законодавство, суд та управління, на реформи. Вона перенесла ідею народного верховенства у сферу міжнародних відносин. Ідеї Французької революції по самій сутності своїй прагнули до всесвітнього поширення, тобто стати законом

у сфері міжнародних відносин. Кінцевим наслідком їх було проголошення рівності між вільними народами, які одержували через народний суверенітет право на зміну навіть шляхом насильства їх державних форм і соціальних відносин» [4, с. 40]. Отже, національна держава в міжнародному плані залишилася державою суверенною, а тому, міждержавна система, створена суверенними державами для реалізації їх інтересів, не вимагала ревізії.

Як бачимо, міждержавна система, в центрі якої стоять інтереси суверенної держави, збереглась, проте новела в розумінні джерела суверенітету неминуче впливала на окремі інститути міжнародного права, про що йшлося в наведеній цитаті В. П. Даневського. Наприклад, питання, пов'язані з державною територією, остаточно втрачають характер приватно-правових і переміщаються в царину публічного права. Пізніше ідея суверенітету нації знаходить масштабне продовження в ідеології самовизначення. Крім того, ця ідея вплине на подальший розвиток принципу рівності в можливості вибору соціально-політичної моделі, тим самим віднесе питання про політичну систему до сфери внутрішньої компетенції держави. На думку М. В. Буроменського, «постулювавши ідею про народ як осно-

вне джерело влади, не можна було не дійти думки про взаємну рівність цього права в різних народів і про його невідчужуваність» [2, с. 72]. Звідси – вплив на визначення меж міжнародного права й концепцію державного суверенітету: питання вибору політичного устрою було віднесено до внутрішньої компетенції суверенної держави. Таким чином, маємо певний вплив і на розвиток принципу суверенної рівності й невтручання: віднесення питання вибору соціально-політичної моделі до внутрішньої компетенції держави.

У Франції принцип народного суверенітету був спрямований проти існуючих і закріплених у праві уявлень про носія суверенітету, яким Французькою революцією було проголошено народ [5, с. 58]. «Нова революційна доктрина ... намагається закласти автономні засади міжнародного права, висуваючи його суб'єктами не монархів, а народи й уперше з повною виразністю проголошуючи особисті невідчужувані права останніх» [6, с. 88].

Французька революція – чи не найпотужніше потрясіння XVIII ст. «Немає сумніву, – писав Д. Шеффер, – що ідеї Французької революції справили сильний вплив на життя європейських народів. Можна відкидати спосіб реалізації цих ідей, можна ігнорувати окремі ексцеси револю-

ційного руху, не погоджуватися з деякими висновками революційних діячів – загальний вирок історія висловила. Культуру XIX ст. не можна уявляти поза зв'язком із Французькою революцією ... « [7, с. 64]. Вона глибоко вплинула на долі багатьох держав, «на весь перебіг світової історії» [8, с. 107], а разом із цим і на міжнародне право й концепцію суверенітету.

Небагато внутрішньодержавних подій за своєю історичною роллю і значенням для подальшого розвитку політико-правової думки й міжнародного права можуть зрівнятися з Французькою революцією, чим і зумовлена така увага до неї. Ідеї й принципи, проголошені революцією, є положеннями національного законодавства Франції, принципами її внутрішньої й зовнішньої політики. Багато новел в царині міжнародного права містилось у численних документах її вищих органів влади, що формально мали внутрішньодержавний характер [8, с. 108]. Водночас вони стали принципами сучасного міжнародного й конституційного права. За висловом Л. А. Моджорьян, «у законодавстві Французької буржуазної революції і у виступах її політичних діячів чітко сформульовані основні права держав, що впливають з визнання їх суверенітету: суверенна рівність держав, що виступають

на міжнародній арені, і невтручання одних у внутрішні справи других» [9, с. 71]. Що стосується принципу невтручання у внутрішні справи держави, то саме зі змінами його тлумачення (починаючи з того часу) пов'язані суттєві особливості розуміння й реалізації суверенітету і прав, що з нього випливають.

Ця революція була викликана невдоволенням тим, що становило фундамент феодально-абсолютистської системи: свавіллям влади, феодальними порядками, суспільством, побудованим за становим принципом, та ін. Одним з перших актів першої хвилі революції була Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. – документ, що має величезне значення для людської цивілізації. Її ст. 3 закріплювала принцип національного суверенітету: «Джерело суверенітету міститься виключно в нації. Жодна установа, жоден індивід не може мати владу, яка не виходить явно з цього джерела» [10, с. 55]. «Заклучна частина цієї статті мала очевидну для сучасників адресу – вона позбавляла будь-якої юридичної підстави претензії королівської влади на незалежність, оголошувала її похідною від волі нації» [11, с. 48]. Цим правовим актом було закріплено право на опір гнобленню: «Мета кожного державного союзу – забезпечення природних і

невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека й опір пригнобленню» (ст. 2). «Піраміда суверенітету виявляється перевернутою вже остаточно, але вершиною вниз. Тепер більше не бажають спадного авторитету, який спускається потоками вниз від повелителя до його слуг; тепер бажають влади, що здійснюється сходами від народу до його виконавців ...» [12, с. 127]. Як наслідок – Конституцією, прийнятою 1791 р., закріплюється неподільність, невідчужуваність і невід'ємність суверенітету, що належить нації (ст. 4).

Конституційні дебати у Зборах супроводжувалися прийняттям декретів з найважливіших сторін життя держави. Проект декларації, внесений депутатом Вольнеєм на засіданні Національних зборів 18 травня 1790 р., містив перше формулювання принципу невтручання періоду Французької революції. У його ст. 2 говорилося: «Народи і держави, що розглядаються як особи, користуються тими ж природними правами і підкоряються тим же правилам правосуддя, як і особистості в окремих суспільствах ... Отже, жоден народ не має права ні втручатися у володіння іншого народу, ні позбавляти його волі і природних вигод» [13, с. 1].

Революційні події у Франції викликали невдоволення монарших дворів Європи, які боялися

поширення революційної хвилі у власних державах. Французький двір вів таємні переговори, щоб викликати втручання європейських держав з метою відновлення абсолютної монархії. Із перших днів революції загрозувала інтервенція. Антиреволюційна коаліція намагалася виправдати втручання тим, що цей переворот загрожує Європі, що революціонери – вороги будь-якої влади. Проголошений принцип невтручання був життєво важливим для революційної Франції, тому до нього парламент звертається в низці актів. Національні Збори 29 грудня 1791 р. приймають Декларацію, в якій принцип невтручання викладається досить послідовно: «Мирні громадяни, країни яких будуть окуповані її (Франції) армією, не будуть для неї ворогами. Вони навіть не будуть її підданими. ... Горда тим, що вона відвоювала природні права, вона не буде придушувати їх в інших людях, ревно до своєї незалежності ..., вона не завдасть шкоди незалежності інших націй ...» [13, с. 8].

Через деякий час (20 квітня 1792 р.) Збори ухвалили рішення про оголошення війни. Почався період революційних війн з контрреволюційною коаліцією, під час яких держава змінює тлумачення принципу невтручання у внутрішні справи. У грудні 1792 р. Конвентом приймається

декрет, у якому проголошується, що Франція вважатиме своїми ворогами всі народи, які, відмовляючись від благ свободи й рівності, хочуть зберегти своїх государів і привілейовані касти. Поступово Франція з держави, де панує свобода особистості, що обстоювала невтручання у внутрішні справи, еволюціонувала в диктатуру всередині, що підкорює собі «звільнені» народи. Відбивши напади з усіх боків, сп'яніла від перемог, Французька революція від ідей про суверенну рівність народів прийшла до цезаризму.

Коли коаліція європейських держав здобула перемогу над Наполеоном, було скликано Віденський конгрес (1815 р.), щоб визначити підстави, на яких будуватиметься європейська політична система. Побоювання революційних рухів і прагнення до відновлення засад, зневажених Французькою революцією, зумовили вибір учасників конгресу. Фундаментом нового міцного світопорядку мав стати принцип законності (*de legitimitate*). Легітимним же вважався порядок, що панував у Європі до цієї революції. Основою цього порядку були монархічні держави, а ґрунтувався він на завоюванні і спадкуванні.

Цілям збереження Європи на основі принципів Віденського конгресу мав служити Священний союз, який повинен був за-

безпечувати мир і спокій у Європі. Як зазначав І. К. Блюнчлі, «Священний союз, акт якого був підписаний государями Росії, Австрії і Пруссії в Парижі в 1815 р. 14/26 вересня, був спробою реставраційної епохи заснувати нове міжнародне право на протигагу Французької революції» [14, с. 116]. У ст. 1 акта викладається мета цього Союзу: «... В усякому разі й у кожному місці ... надавати один одному пособництво, підкріплення й допомогу» [15, с. 5,6]. У подальших договорах цього альянсу будуть все ясніше й чіткіше виявлятися реакційні тенденції, формулюватимуться підстави інтервенції. Союзні договори та їх практична реалізація показали реальні цілі й завдання Союзу, що стало «ідеологічним підґрунтям у боротьбі з усяким проявом свободи і прогресу» [16, 71].

У листопаді 1818 р. було підписано Аахенський протокол, метою якого стало: «збереження загального миру через сувору повагу до обов'язків, постановлених трактатів і щодо всіх прав, які з них випливають» (ст. 2) [13, с. 126]. Здавалося б, найблагородніші цілі, приємні слуху міжнародника, визнані в сучасному міжнародному праві, тим більш цінним є їх розуміння і прагнення досягти за тих часів класичного міжнародного права. Однак благородність мети тьмя-

ніє, оскільки в договорах, яких повинні дотримуватися, питання, що стосуються внутрішнього устрою держави, віднесені до сфери міжнародного права.

У зв'язку з революційними подіями в Неаполі 20 жовтня 1820 р. було скликано конгрес у Троппау, який 19 листопада прийняв знаменитий протокол (договір), яким визначався порядок втручання в неаполітанські справи. Робиться спроба ввести принцип законної інтервенції, що виправдовує насильницькі дії стосовно держави, яка спробувала змінити конституційний лад шляхом революції. У преамбулі договору союзні держави беруть на себе повноваження вершителів долі європейських країн, визначаючи, що саме для них є згубним, і висловлюють готовність боротися з небезпеками, яких зазнає Європа в результаті революцій. Ці держави приймають цей протокол, «бажаючи вдатися до законного й рятівного застосування принципів, на яких ґрунтується їх союз; бажаючи також підтримати права, освячені трактатами, й захистити свої народи і Європу від зараження злочином та його сумними наслідками ...» [15, с. 281]. Держави, що входять до складу Європейського союзу, не мають права змінювати свій лад шляхом революцій. Якщо відбувається революційний пе-

реворот, держава виключається із Союзу, доки «її положення не буде становити гарантії законного порядку й міцності», – ось що закріплює принцип 1 протоколу. Відповідно до принципу 2 держави не обмежуються оголошенням такого винятку, а зобов'язуються не визнавати змін, «здійснених шляхами незаконними». Стаття 3 цього документа вирішує питання втручання. Якщо зміни, які сталися в результаті революції, «викличуть в інших країнах побоювання ...», союзні держави можуть вдатися до інтервенції. Спочатку будуть вжиті дружні зусилля, а потім примусова сила [15, с. 282, 283]. У подальших угодах (причому, у Декларації Росії, Австрії і Пруссії у зв'язку з революцією в П'ємонті 12 травня 1821 р. [13, с. 130]) союзні держави висловлюють готовність проводити втручання щоразу, коли відбувається революційний переворот, оскільки подібне зло загрожує європейському миру.

На Веронський конгрес члени Союзу зібралися у 1822 р. з метою здійснити втручання у внутрішні справи Іспанії, яку охопила революція. Це була ключова спроба виробити заходи до придушення революційного руху і зміцнення монархій, що вже захитались. Союз, єдність якого полягала лише в бажанні зберегти монархічний лад у

Європі, не міг претендувати на довголіття, а його реакційна політика не могла зупинити природний хід історичного розвитку.

Формально Священний союз проіснував до 1848 р., але його активна діяльність, пов'язана із втручанням у внутрішні справи держав, приходиться на 1818 – 1823 рр. Непримиренна боротьба з революцією не дала бажаних результатів. «Ідеї миру і права можуть бути не кайданами, а лише гнучкими рамками для поточних життєвих відносин, і гребля, створена Священним союзом, була незабаром остаточно розмита і знищена національними революціями тридцятих і сорокових років», – писав Л. Камаровський [17, с. 106].

Революційна доктрина проголосила суверенітет нації, оголосивши її суб'єктом міжнародного права; звідси впливали права нації. Він висувався як основний відправний принцип міжнародного й національного права, що мав служити, так би мовити, компасом для розуміння й регламентації всіх питань внутрішнього й міжнародного життя. Із нього виводилися принципи рівності держав, їх недоторканності, невтручання у внутрішні справи, право нації визначати свою політичну долю тощо. Народи, оголошені Французькою революцією суб'єктами міжнародного права, були позбавле-

ні такого статусу засновниками Священного союзу. Для творців Союзу основним принципом стало збереження династичних режимів в ім'я інтересів миру. Це положення, перенесене в царину міжнародного права, було зведено у фундаментальну норму і спричинило втручання. Політика інтервенцій стала запереченням принципів незалежності й рівності держав.

За влучним висловом М.В. Буроменського XIX століття стало часом «становлення в праві

принципу національності і створення нових держав, що наклало відбиток на весь подальший розвиток світу» [2, с. 15], тоді як основою взаємовідносин європейських держав, принаймні на початку XIX ст., був принцип легітимізму. Міжнародно-правові принципи, що виводяться з ідеї суверенітету нації, знайшли остаточне визнання лише у XX ст. Але це вже проблематика наступних публікацій авторки даної статті.

Список літератури: 1. *Баймуратов М. О.* Міжнародне публічне право: Підруч. – Х. : Одісеї, 2008. – 704 с. 2. *Буроменский М. В.* Политические режимы государств в международном праве (влияние международного права на политические режимы государств). – Харьков : Ксилон, 1997. – 244 с. 3. *Дмитрієв А. І.* Методологія періодизації історії міжнародного права // Часопис Київ. ун-ту. – 2005. – № 4. – С. 195–201. 4. *Даневський В. П.* Пособие к изучению истории и системы международного права. – Харьков : Тип. А. Н. Гусева, 1892. – Вып. 1. – 230 с. 5. *Федросс А.* Международное право / Пер. с нем. / Под ред. *Тункина Г.И.* – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 652 с. 6. *Циммерман М. А.* Вмешательство и признание в международном праве. – Прага : Пламя, 1926. – 248 с. 7. *Шеффер Д.* Раздел мира между великими державами (история колоний) / Пер. В. Л. Брука. – Харьков : Б. и., 1918. – 132 с. 8. *Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И.* История международного права. – М. : Междунар. отношения, 1990. – 208 с. 9. *Моджорян Л. А.* Понятие суверенитета в международном праве // Сов. гос-во и право. – 1955. – № 1. – С. 68–76. 10. Декларация прав человека и гражданина, принятая Учредительным собранием Франции 26 августа 1789 г. // Сов. гос-во и право. – 1989. – № 7. – С. 54–56. 11. Декларация прав человека и гражданина 1789 г.: история и современность // Сов. гос-во и право. – 1989. – № 7. – С. 44–54. 12. *Рейснер М. А.* Основные черты представительства // Конституционное государство : Сб. ст. – СПб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1905. – С. 121–178. 13. *Ключников Ю. В., Сабанин А. В.* Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. – М. : Литиздат Н.К.И.Д., 1925. – Ч. 1. – 441 с. 14. *Блюнчли И. К.* Международное право цивилизованных государств, изложенное в виде кодекса / Пер. 2-го нем. изд. В. Ульяницкого и А. Лодыженского ; под ред. *Л. Камаровского.* – М. : Тип. Индрих, 1876. – 561 с. 15. *Мартенс Ф. Ф.* Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. – Т. IV. – Ч. I : Трактаты с Австрией 1815–1849. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщ. (А. Бенке), 1878. – 601 с. 16. *Кожевников Ф. И.* Русское государство и международное право (до XX века). – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1947. – 334 с. 17. *Камаровский Л.* Начало невмешательства. – М. : Унив. тип. (Катков и К°), 1874. – 300 с.

ВОПРОСЫ СУВЕРЕНИТЕТА В АКТАХ ВЕЛИКОЙ ФРАНЦУЗСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ И СВЯЩЕННОГО СОЮЗА

Сиваш Е.М.

В статье рассматриваются идеи суверенитета, закреплённые в актах Великой французской революции и Священного союза. Анализируется влияние этих идей на развитие международного права.

Ключевые слова: суверенитет, независимость, суверенитет нации, невмешательство во внутренние дела.

QUESTIONS OF SOVEREIGNTY ARE IN THE ACTS OF GREAT FRENCH REVOLUTION AND THE HOLY ALLIANCE

Sivash E.M.

The ideas of sovereignty, consolidated in the acts of Great French revolution and Holy alliance, are examined in the article. Influenced of these ideas is analysed in the context of development of international law.

Key words: sovereignty, independence, sovereignty of nation, non-interference in internal affairs.

Надійшла до редакції 18.01.2011 р.